

Tylińska, Ewelina

"Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773-1792 / Janina Kamińska, Pułtusk-Warszawa 2004 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 50/1, 220-223

2005

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

227). Słowa uznania należą się stronie edytorskiej książki. Patronowało jej Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, wspierał Komitet Badań Naukowych; do druku przygotowała pracownia TYPO-GRYF, a wykonała go Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN; tom zaopatrzone w twardą okładkę, której projektanta nie podano. Posiada ona zbyt wiele elementów dekoracyjnych, przez co staje się mało czytelna. Strona typograficzna i ilustracje na kredowych wklejkach dobrze prezentują omawianą edycję. Reasumując recenzenckie ustalenia należy stwierdzić, iż dzieło M. Matwijowa stanowi znaczący wkład do historii polskich bibliotek, do dziejów naszej nauki w XX wieku.

Ryszard Ergetowski
Wrocław

Janina Kamińska: *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*. Pułtusk-Warszawa 2004, 238 s.

Wśród najnowszych publikacji z dziedziny historii oświaty zwraca uwagę praca Janiny Kamińskiej, podejmująca problem reformy szkolnictwa wyższego w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Autorka objęła badaniem losy Akademii Wileńskiej pod koniec XVIII wieku – okresie decydujących zmian w charakterze uczelni, ewolucji od typowego uniwersytetu jezuickiego do nowoczesnej, jak na owe czasy, wszechnicy – Szkoły Głównej. Janina Kamińska poddała wnikliwej analizie sytuację uczelni w przeddzień kasaty zakonu jezuitów, następnie przedstawiła etap przejściowy w dziejach szkoły (początek procesu przemian), wreszcie przystąpiła do najistotniejszej części pracy: scharakteryzowała całokształt reform przeprowadzonych przez Komisję Edukacji Naukowej na uniwersytecie wileńskim.

Recenzowana książka jest efektem wieloletnich badań autorki nad dziejami Alma Mater Vilnensis w epoce Oświecenia¹. Publikacja ta powstała w oparciu o szerokie poszukiwania źródłowe w działach rękopisów bibliotek oraz archiwów polskich oraz litewskich. J. Kamińska przeprowadziła kwerendę wśród zespołów skupiających korespondencję i spuścizny profesorów wileńskich oraz ich pamiętniki. Autorka wykorzystała także dokumentację dotyczącą przeprowadzonych reform (raporty wizytacyjne, uniwersyteckie protokoły posiedzeń, ustawy KEN).

Praca J. Kamińskiej składa się z pięciu rozdziałów następujących po sobie w układzie chronologiczno-problemowym. Skrupulatnie zreferowany stan badań nad powyższym tematem został umieszczony we wstępie, obejmuje on m.in. dzieła jeszcze dziewiętnastowieczne (od prac Jana Śniadeckiego) aż po najnowsze publikacje, także obcojęzyczne. Jak we wstępie zaznacza autorka jej celem jest ukazanie reformy Akademii Wileńskiej oraz funkcjonowania Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach Komisji Edukacji Narodowej.

Rozdział I również jest rodzajem wprowadzenia do meritum zagadnienia. J. Kamińska w zwięzłej formie przedstawia ogólną charakterystykę procesów przebiegających na wyższych uczelniach osiemnastowiecznej Europy. Opowiada o zaistniałych wówczas potrzebach i oczekiwaniach społecznych wobec szkół wyższych, których skostniała struktura nie nadała za postępującą modernizacją. J. Kamińska relacjonuje podejmowane próby przemian, które zaowocowały powstaniem licznych nowoczesnych uniwersytetów w Europie oraz zwiększeniem się roli państwa w życiu szkół wyższych. W dalszej części rozdziału autorka odwołała się do podobnych procesów zachodzących wówczas na ziemiach polskich. Pokróćce naszkicowała przebieg wstępnych reform podjętych w Akademii Wileńskiej przed rokiem 1783.

Rozdział II także opatrzony został częścią wprowadzającą – przedstawione zostały dzieje Akademii przed kasatą zakonu. Opis obejmuje okres przemian z lat trzydziestych XVIII wieku podjętych z inicjatywy zakonu jezuitów, dzięki przeprowadzonym wówczas zmianom nastąpiło odnowienie Akademii Wileńskiej. Autorka zaprezentowała także sylwetki owych prekursorów KEN charakteryzując ogrom ich dokonań oraz najsłynniejszych wychowanków – m.in. Marcina Poczobuta-Odlanickiego. Wiele uwagi J. Kamińska poświęciła jego imponującym osiągnięciom w uniwersyteckim Obserwatorium Astronomicznym. Postać Poczobuta jest bardzo istotna dla recenzowanej pracy, nie tylko ze względów merytorycznych, ale również strukturalnych. Osoba Rektora powoli zaczyna się wyłaniać spośród opisów dzieł pierwszych odnowicieli uczelni, aby stać się spoiwem całej pracy. Duża grupa materiałów źródłowych, wykorzystywanych przez autorkę, jest ściśle związana z postacią Poczobuta – jego listy i notatki dokumentują trudności ze skompletowaniem kadry i organizacją pracowni, wybuchające na tym tle konflikty.

Rozdział III rozpoczyna się w przełomowym momencie dziejowym: w 1780 r. Poczobut-Odlanicki obejmuje stanowisko Rektora i przystępuje do wielkiego dzieła reform. J. Kamińska w oparciu o zachowaną korespondencję Poczobuta przedstawia ogromną skalę realizowanego przedsięwzięcia i co za tym idzie – nieuniknione kłopoty towarzyszące walce o odpowiednich profesorów dla utworzonych kolegiów. Opis stopniowego powstawania katedr wzbogacony został o ciekawy rys charakterologiczny uczonych: Stefana Bisia i Jana Emanuela Giliberta. Struktura prezentowanego rozdziału ma przejrzysty, chronologiczny układ (jak cała książka), autorka rozwija wątek wyznaczając kolejne etapy reform: 1780–1782, 1782–1783/84. Rok akademicki 1783 i 1784 był kluczowy dla zachodzących zmian, dlatego też układ chronologiczny pracy zyskuje cechy ujęcia problemowego. J. Kamińska skrupulatnie analizuje nową strukturę uczelni i stopnie hierarchii akademickiej. Rozpoczyna analizę od kwestii roli i zakresu władzy rektora szkoły Głównej, rozważa mechanizmy rządzące procesem powoływania rektora. Następnie autorka przystępuje do objaśnienia rodzaju zadań ciążących na członkach Rady oraz Sekretarzu uczelni.

W dalszej części rozdziału III J. Kamińska w barwny sposób opisuje ówczesną społeczność akademicką – szkicuje portret zbiorowy profesorów i studentów Szkoły Głównej. Partia tekstu poświęcona młodzieży studenckiej prezentuje się niezmiernie interesująco. Autorka oprócz omówienia kwestii organizacyjnych (tok studiów itp.) poświęca dużą uwagę postaciom sławnych absolwentów oraz specyficznym grupom studentów. Do tych ostatnich zaliczają się kobiety zdobywające zawód akuszerki, uzupełniający wykształcenie klerycy i kadeci oraz osoby, które możemy określić mianem „wolnych słuchaczy”. Grupa ta wydaje się zaskakująco współczesna i bliska czytelnikom ze względu na konieczność ustawicznego kształcenia.

Kolejny fragment rozdziału III również silnie przyciąga uwagę. Poświęcony badaniom naukowym i pracy popularyzatorskiej Szkoły Głównej dokumentuje wielką rolę uczelni dla cywilizacyjnego rozwoju Litwy. J. Kamińska ukazała specyfikę uniwersytetu wileńskiego, który w swej działalności łączył funkcje uczelni, jak i szeroko rozumianych towarzystw naukowych, akademii uczonych. Ówczesni profesorowie prowadzili rozległą korespondencję z najsłynniejszymi ośrodkami badawczymi w Europie, interesowali się niezwykle zjawiskami zachodzącymi na Wileńszczyźnie. Organizowano dostępne dla szerokiej publiczności wykłady i pokazy. Poza tym zgodnie z dyrektywami KEN uczelnia sprawowała nadzór nad szkolnictwem niższego stopnia, także uniwersytecka biblioteka i drukarnia położyły wielkie zasługi dla rozwoju kultury na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej.

W rozdziałach IV i V autorka skupiła się na szczegółowym opisie funkcjonowania kolegiów w latach 1783–1792. Przedstawiła systematycznie rozwój, organizację i skład osobowy wszystkich katedr. W części końcowej książki znajduje się zakończenie podsumowujące całość pracy oraz dwa streszczenia – w językach litewskim i angielskim. Publikacja zawiera indeks osobowy, wyczerpującą bibliografię oraz kilka barwnych ilustracji (niestety jeden z podpisów padł ofiarą działalności chochlika drukarskiego).

Najnowsza książka Janiny Kamińskiej zasługuje na uwagę i zainteresowanie historyków oświaty i nauki. Stan badań, jak autorka sama stwierdza, jest niewystarczający. Wiedza badaczy na temat funkcjonowania polskich uniwersytetów w oświeceniu i ogromu przemian, który dokonał się wówczas, jest wciąż niekompletna. Publikacja J. Kamińskiej przynosi wiele cennych informacji z owej dziedziny. Co więcej – oddaje ona sprawiedliwość ciężkiej pracy i poświęceniu Marcina Poczobuta-Odlanickiego, którego wysiłki pozostawały dotąd w cieniu postaci Hugona Kołłątaja.

Przypis

¹ J. Kamińska: *Dzieciństwo i młodość Marcina Poczobutta-Odlanickiego*. W: *Z dziejów edukacji w Polsce. Studia*, red. I. Szybiak. Warszawa 1995; t e j ż e : *Koncepcja uniwersytetu w Ustawach KEN*. „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 4/1995.

Ewelina Tylińska
Instytut Historii Nauki PAN
Warszawa

I.F. Stone: *Sprawa Sokratesa*. Tłumaczył i posłowiem opatrzył Lech Jętrzyk. Poznań 2003 Wydawnictwo Zysk i S-ka, 308 s.

Sokrates to postać symboliczna w historii cywilizacji, archetyp mędrca i filozofa. Jako siedemdziesięciolatek skazany został na śmierć z powodu swych przekonań, a doszło do tego, o ironio losu, w Atenach, mieście – państwie szcycącym się być kolebką i wzorcem demokracji oraz wolności słowa. Wielkość Sokratesa to temat tysięcy książek i publikacji od starożytności po dzień dzisiejszy. Nie można go pominąć i przejść obok badając cywilizację Zachodu, choć jednocześnie na próżno szukałoby się jego prawdy, gdyż istotą filozofii Sokratesa było podważanie wszelkich pewników i odbieranie rozmówcom pewności głoszonych przez nich prawd.

I(sidor). F. Stone, amerykański dziennikarz, przystąpił do pisania książki o Sokratesie w wieku siedemdziesięciu siedmiu lat. Chciał odczuć radość ze studiowania starożytności i przedstawić Sokratesa jako męczennika wolności słowa, ale efektem kilkuletnich badań (pierwsze wydanie *The Trial of Socrates* ukazało się w 1988 r. na rok przed śmiercią autora) stała się publikacja jak najdalsza od bezkrytycznej akceptacji pozytywnego obrazu greckiego filozofa. Stone, bezkompromisowy rzecznik wolności słowa, zdobył szerokie uznanie i stał się sam symbolem niepokornego dociekliwego dziennikarstwa, gdyż przez prawie dwadzieścia lat wydawał samodzielnie na strychu swego domu „I.F. Stone’s Weekly” – tygodnik, w którym prezentował opinii publicznej informacje i dokumenty przemilczane z różnych powodów przez prasę wielkonakładową. W swoim dziennikarskim śledztwie natknął się na świadectwa, które zmusiły go do krytycznego spojrzenia na postać Sokratesa. Jako radykalny zwolennik demokracji i wolności słowa (społeczność polis sama jest nauczycielką i wpaja wartości przez przykład i tradycję – s. 103) Stone nie znajduje w Sokratesie swojego bohatera, jako że ateński mędrzec, przynajmniej tak jak można odtworzyć jego poglądy z dialogów Platona, to wyraźny wróg demokracji, nauczyciel tyranów i sympatyk Sparty. Taki Sokrates nie mógł zdobyć uznania w oczach nonkonformistycznego lewicującego amerykańskiego intelektualisty żydowskiego pochodzenia